

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БАНКІВСЬКИЙ КРЕДИТ»

На основі аналізу чинного законодавства України та наукових джерел виявлено різні підходи до тлумачення поняття «банківський кредит». Зважаючи на необхідність чіткіших дефініцій термінів у праві, розмежування суміжних правових понять, у статті здійснено спробу шляхом виділення та систематизації істотних поняттєвих ознак уточнити правовий зміст терміна «банківський кредит», визначити його місце і роль у термінології банківського права, розкрити його внутрішньосистемні та міжсистемні зв'язки.

Для термінології банківського права поняття кредиту є одним із ключових, системних понять банківського права. Категорійне значення цього поняття обумовлюється факторами як суспільно-правовими, так і мовно-термінологічними. По-перше, банківський кредит і кредитування мають особливе значення для нормального економічного розвитку держави як самостійного і суверенного суб'єкта міжнародного права. Поняття «кредит» є засобом вираження об'єкта правового регулювання, який визначає юридичний зміст конкретних правових норм. По-друге, поняття кредиту здійснює системоутворюючий вплив на банківське право, що полягає в утворенні на підставі цієї категорії низки інших правових понять, які широко застосовуються в нормативно-правовому регулюванні кредитно-банківської сфери. Ці похідні або суміжні поняття, матеріалізовані на мовному рівні в термінологічні одиниці (терміни-слова і термінологічні словосполучення), реалізують між собою різні типи системних зв'язків (включення, перехрещення, тотожності). Пор.: *кредитна установа, кредитна організація, кредитна система, кредитні відносини, кредитування, кредитна діяльність банку, кредитний договір, кредитор, кредитування суб'єктів господарювання, кредитний ризик, кредитні санкції* та ін.). Саме наявність внутрішньогалузевих смислових зв'язків між названими термінами і відповідними їм поняттями дає змогу стверджу-

вати, що термін *кредит* має для аналізованої галузі загальнородовий, категоріальний характер. Поняття «кредит» виконує в галузі банківського права функцію, подібну до філософських категорій. Останні є найбільш загальними, фундаментальними поняттями, що відображають найістотніші закономірні зв'язки між реальною дійсністю та пізнанням.

Мета нашої статті - на основі аналізу законодавчих матеріалів і спеціальної наукової літератури виявити розбіжності в тлумаченні терміна та прокоментувати їх, визначити правовий зміст поняття «банківський кредит» та його найважливіші ознаки, змоделювати власну дефініцію терміна.

На сьогоднішній день серед фахівців-правознавців та економістів відсутній єдиний підхід до визначення одного з основних понять банківського права - кредиту. У спеціальній літературі представлено різноманітні дефініції цього поняття, які за змістом, рівнем узагальнення, актуалізацією тих чи інших характерних його ознак можна згрупувати таким чином:

- 1) грошова позика [1]; позичковий капітал банку, грошові засоби або майно, що надається кредитором позичальнику на умовах, встановлених договором [2]; залучені кошти, що розміщуються банком на власний ризик та на власних умовах [3];
- 2) форма руху позичкового капіталу банку або рух капіталу [4];

- 3) форма прояву економічних (кредитних) відносин [5];
- 4) надання грошей і товарів на умовах повернення та оплатності [6];
- 5) діяльність, спрямована на отримання в кредит, тобто в позику, грошей на умовах, визначених чинним законодавством та договором [7];
- 6) кредит розглядається як синонім до поняття кредитного договору [9];
- 7) довіреність або акт довіри [10].

Перша група дефініцій побудована на актуалізації економічної, грошової природи кредиту як головної онтологічної його ознаки: кредит розглядається перш за все як грошові кошти чи інше майно (матеріальні цінності). Друга група підкреслює узагальнену процесуальну ознаку «рух капіталу». Відповідно до третьої групи визначень банківський кредит розглядається як економічні відносини між кредитором та позичальником, що виникають під час одержання позики, користування нею та її повернення. Четвертий тип дефініцій побудований на поєднанні ознак «певна дія або операція» та «принципи кредитування», але називаються лише два: «зворотність», «відплатність». П'ятий тип дефініцій містить набір основних ознак поняття кредиту: «діяльність», «її мета», «умови їх виконання», «визначеність чинним законодавством / договором». Такий підхід дає змогу дати більш розгорнуте визначення кредиту через розкриття змісту діяльності банку, який полягає в наданні в позику грошей клієнтам банку на умовах оплатності та з дотриманням умов договору, ліцензійних умов банківської діяльності та економічних нормативів [8]. Шостий тип дефініцій досить звужено тлумачить поняття кредиту, розглядаючи його як кредитний договір, хоча останній є різновидом позики, яка надається на умовах забезпеченості, повернення та оплатності. Остання група авторів репрезентує первісне, етимологічне значення терміна *кредит* (лат. *creditum* - позика, борг, від *credere* «вірити, довіряти»), що характеризує відносини між позичальником та позикодавцем, які є підставою для передачі грошей або матеріальних цінностей у тимчасове користування, запорукою їх повернення.

Як бачимо, вищенаведеним визначенням приаманний, по суті, єдиний недолік - дещо одностороння інтерпретація розглядуваного поняття. Автори дефініцій найчастіше розглядають це складне комплексне поняття під певним кутом зору, акцентуючи увагу лише на окремих його ознаках, тим самим абсолютизуючи деякі з них і недооцінюючи роль інших істотних складових об'єктів цього поняття. На наш погляд, для правиль-

ного визначення змісту поняття кредиту у сфері банківського права слід усі його специфічні ознаки і складові елементи розглядати комплексно, у їх взаємозв'язку та обумовленості, враховуючи при цьому інші поняття, похідні від кредиту.

Проте немає однозначності щодо визначення поняття банківського кредиту і в сучасному законодавстві. Незважаючи на те, що категорія «кредит» неодноразово використовується в чинному українському законодавстві, зокрема в податковому, підприємницькому, фінансово-банківському, законодавець не сформував єдиний підхід до поняття кредиту. Відтак законодавчі дефініції цього поняття мають суттєві розбіжності. Більше того, відсутня узгодженість щодо визначення цього поняття навіть у спеціальному галузевому законодавстві.

Основоположне законодавче визначення банківського кредиту міститься в Законі України «Про банки та банківську діяльність». Стаття 2 цього Закону визначає банківський кредит як «будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми».

На наш погляд, таке визначення ототожнює поняття банківського кредиту та банківських правочинів (договорів), а точніше, обов'язків банку за кредитними договорами або іншими договорами, які за своєю економічною суттю є кредитом і виражені в іншій юридичній формі договору (договори факторингу, банківські гарантії і т. д.). Важливим недоліком закону є і відсутність законодавчого визначення поняття кредитної операції. У статті 49 Закону України «Про банки та банківську діяльність» з відсиланням до статті 47 цього ж закону дається перелік тих банківських операцій, які слід вважати кредитними. Аналіз цих положень дає підстави розглядати банківські кредитні операції як дії банку щодо розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик. Однак закон не є однозначним щодо розмежування самих банківських операцій та договорів банку, які за своєю суттю є кредитними. На наш погляд, закон має бути вдосконалений у цьому аспекті.

Серед підзаконних актів, що дають визначення банківського кредиту, основним є чинне Положення «Про кредитування», затверджене Постановою НБУ № 246 від 28.09.95 р., яке, у свою

чергу, визначає банківський кредит як «позичковий капітал банку в грошовій формі, що надається в тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання». Кредитна операція у Положенні про кредитування визначається як «договір щодо надання кредиту, який супроводжується записами за банківськими рахунками, з відповідним відображенням у балансах кредитора та позичальника». Отже, чинне банківське законодавство у своїх дефініціях не зовсім чітко розрізняє поняття «банківський кредит», «кредитна операція», «кредитний договір».

Така розпливчастість, неоднозначність у тлумаченні основних понять банківського права, що простежується і в спеціальній науковій літературі, і в текстах нормативних актів, спричинює певні труднощі у використанні цих понять на практиці, у процесі правозастосування. Адже неправильне тлумачення чи навіть незначний відступ від істинного змісту і значення певного поняття може породити порушення законності з усіма негативними наслідками.

На наш погляд, необхідно відрізнити:

- 1) кошти або позичковий капітал банку як основу (суть) банківського кредиту;
- 2) банківський кредитний договір як угоду між кредитором і позичальником щодо надання кредиту та сплати відсотків за його користування, що є підставою виникнення кредитних правовідносин;
- 3) банківську кредитну операцію як дію банку з надання кредиту, що здійснюється на підставі кредитного договору;
- 4) кредитування як процес надання кредиту та діяльність банку щодо надання кредиту;
- 5) банківський кредит та кредитні правовідносини, що встановлюються між банком-кредитором та клієнтом-позичальником з приводу отримання, використання і повернення коштів, наданих у позику та відсотків за користування нею.

Розрізнення цих понять дасть змогу внести ясність, чіткість у комплекс термінів, що вживаються у банківському праві. Адже вживання у науково-юридичній літературі одних і тих самих правових понять у різному значенні призводить до втрати однозначності, чіткості та узгодженості всього науково-термінологічного апарату, що негативно впливає на якість нормотворчих документів, ефективність правового регулювання і правозастосування.

Визначення поняття «банківський кредит» має будуватися на поєднанні найсуттєвіших ознак цього

правового явища, як інтегральних (загальнокатегоріальних), так і диференційних (специфічних, особливих), які вирізняють банківський кредит серед інших категорій банківського права. Іншими словами, через виділення сукупності таких істотних характеристик цього поняття ми зможемо визначити його основний зміст та обсяг.

Надання кредитів - одна з основних функцій банку, про що зазначав ще класик банківського права М. Агарков [11]. Оскільки в процесі такої діяльності банк ризикує не лише власними грошовими засобами, а й залученими коштами, держава встановлює особливі правила щодо здійснення кредитної діяльності банків. Проведений нами аналіз економіко-правової літератури та законодавства дає змогу виділити комплекс істотних ознак банківського кредиту.

1. Банківський кредит - це *основна форма кредиту*, за яким кошти готівкою чи в безготівковій формі надаються *банками* в тимчасове користування [12].

2. Банківський кредит є різновидом позики, що надається *банком* як специфічним суб'єктом. Банком визнається *юридична особа*, що зареєстрована в Національному банку та отримала ліцензію Національного банку на здійснення певних видів кредитних операцій. В Україні, за дорівневої банківської системи, банківський кредит може бути *кредитом центрального банку* або *кредитом комерційного банку*.

3. Основою надання кредиту є *позичковий капітал* банку, сформований шляхом акумуляції тимчасово вільних коштів та призначений для його розміщення банком на власних умовах, на власний ризик з метою отримання прибутку.

4. Банківський кредит надається *юридичним і фізичним особам* та *державі* (як суб'єкти кредитних відносин вони називаються *позичальниками*).

5. За сферою застосування кредити поділяють на *внутрішні і міжнародні*.

6. Банківський кредит надається на особливих умовах, що їх називають *принципами кредитування*, а саме - *зворотність (поворотність)*, *оплатність (відплатність)*, *строковість*, *цільове призначення*, *матеріальна забезпеченість*, недотримання яких може призвести до визнання недійсним кредитного договору, застосування Національним банком України санкцій до банків та, нарешті, припинення кредитних відносин. Відповідно до кожної умови (принципу кредитування) диференціюються різні види банківських кредитів.

7. Перші два принципи кредитування ґрунтуються на тому, що банківський кредит як форма руху позичкового капіталу передбачає не тільки повернення суми грошової позики, а й отримання прибутку (*комісійних та кредитних відсотків за користування кредитом*).

8. Залежно від позичальників та мети використання кредити бувають *виробничими, споживчими, інвестиційними, кредитами на операції з цінними паперами, міжбанківськими, імпортними та експортними*.

9. За характером цільового призначення (на поточні або капітальні витрати) кредити поділяють на *кредити в оборотні фонди і фонди обігу, а також кредити в основні фонди*.

10. За принципом «матеріальна забезпеченість» кредити поділяють на *забезпечені* (банкові) і *незабезпечені* (персональні). Забезпечення кредитів, що надаються банками, полягає в наявності *застави, гарантіях, страхуванні кредитного ризику*.

11. За принципом «строковість» (термін користування кредитами) диференціюють *короткострокові, середньострокові та довгострокові* банківські кредити.

12. Кредит надається через оформлення відповідних письмових документів на здійснення банківських кредитних операцій – *кредитних договорів*, які визначають взаємні зобов'язання і відповідальність сторін (кредитора і позичальника) і не можуть змінюватися в односторонньому порядку і без згоди обох сторін.

13. У разі недотримання клієнтами банків умов договору застосовуються *кредитні санкції*, передбачені законодавством, актами банків та угодами банків з клієнтами.

Таким чином, термін *банківський кредит* позначає комплексне економіко-правове поняття, зміст і внутрішня структура якого визначається певним набором характерних ознак, їх ієрархією, обумовленою логіко-поняттєвими зв'язками між термінами (насамперед родо-видовими) як усес-

редині терміносистеми банківського права, так і в суміжних її ділянках.

Але для побудови дефініції не потрібно детально перераховувати всі ці ознаки як складові поняття *банківський кредит*, а важливо на основі їх аналізу й узагальнення виділити і назвати найістотніші.

Виходячи зі сказаного вище, *банківський кредит* можна визначити як *основну форму кредиту, за яким банк на підставі ліцензії надає кошти (позичковий капітал) у тимчасове користування позичальнику шляхом здійснення банківських кредитних операцій на умовах, передбачених чинним законодавством та кредитним договором*.

Саме таке визначення, на наш погляд, не призведе до ототожнення кредиту з кредитним договором, кредитною операцією, кредитною діяльністю банку та іншими категоріями, а також до ототожнення з іншими видами кредиту (комерційним чи товарним). Така дефініція підкреслює і такі особливості банківського кредиту, як урегульованість порядку його надання не лише нормами договору, а й імперативними нормами закону (в т. ч. економічними нормативами) та специфічну особу кредитора – банк, що отримав ліцензію на здійснення певних кредитних операцій.

Актуалізація саме такого набору класифікаційних ознак банківського кредиту в його визначенні сприятиме упорядкуванню суспільних відносин щодо надання кредитів, оскільки таке визначення адекватно відобразить правову природу цього поняття.

Отож, першочерговим завданням на сьогодні є закріплення в банківському, цивільному та податковому законодавстві відповідного визначення поняття банківського кредиту, яке найповніше відображало б сутність цього поняття та усунуло б суперечності в чинному законодавстві щодо його тлумачення і застосування в практичній діяльності.

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.- К.: Українська енциклопедія, 2001.- Т. 3.- С. 387.
2. Финансовое право: Учебник / Отв. ред. Н. И. Химичева.- М., 1996.- С. 342.
3. Банковское дело / Под ред. О. И. Лаврушина.- М., 1991.- С. 330.
4. Див. *Лагутін В. Д.* Кредитування: теорія та практика: Навч. посібник.- К., 2002.- 215 с.; Курс экономической теории / Под общ. ред. М. Н. Чепурина и Е. А. Киселевой.- Киров, 1994.- С. 371.
5. Финансовое право / Отв. ред. Н. И. Химичева.- С. 343.
6. Банківська енциклопедія / За ред. проф. А. М. Мороза.- К.: Фірма «Ельтон», 1993; *Борисов Е. Ф.* Экономическая теория. Учебник.- М., 1997.- С. 316.

7. Финансовое право: Учебник / Под ред. О. Н. Горбуновой.- М., 1996.- С. 236.
8. Российская банковская энциклопедия.- М., 1995.- С. 215.
9. Словарь-справочник по гражданскому законодательству.- М., 1996.- С. 238.
10. *Орлов М. Ф.* О государственном кредите // У истоков финансового права.- М., 1998.- Т. 1.- С. 300; *Бернар И., Колли Ж.-К.* Толковый экономический и финансовый словарь / Пер. с фр.- М., 1994.- С. 496.
11. *Агарков М. М.* Основы банковского права: курс лекций. Учение о ценных бумагах: научное исследование.- М., 1994.- 345 с.
12. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.-Т. 1.- К.: «Укр. енци.», 1998.- С. 191.

T. Bessarab

PROBLEMATIC QUESTIONS OF DEFINITION OF NOTION «BANK CREDIT»

Different approaches to the interpretation of the «bank credit» notion are elaborated in the article on the base of analysis of Ukrainian legislation in force and various scientific sources. Due to the need for delimitation of analogous legal terms, and also the need for working out more clear terminology, author undertakes to define the concept of «bank credit» using methods of classification and drawing out its important features. There is an attempt to determine its place and role in the bank law terminology and demonstrate its internal and external links to other concepts in the sphere of banking.